

VERA BITRAKOVA GROZDANOVA
 Filozofski fakultet
 Skopje

UDK 930.85(381):292

PRILOG O RELIGIJI I UMJETNOSTI U PEONIJI*

Apstrakt: Autorica razmatra poštivanje triju božanstava kod Peonaca / Sunce-Apolon, *Dyalos*-Dionis, Artemida /. Svoju tezu razvija postavljajući korelaciju između literarnih vrela i likovnih pretstava na novcu, na reljefima i kerampolastici, otkrivenih na tlu Peonije.

Pisana vrela koja govore o religiji kod Peonaca može se reći da su vrlo skromna. Spominjanje poštovanih božanstava susreće se kod Herodota, Hezihija i Maksima Tirskog. U tim izvorima ili se ne spominju njihova imena ili se ne daje objašnjenje značenja određenog božanstva. Maksim Tirski ostavio je podatak da su Peonci poštovali sunce, međutim, nije naveo ime božanstva, dodajući samo da je njegova slika (ἄγαλμα) bila izvedena u vidu diska postavljenog na dugoj dršci.¹

Herodot, u svojoj Historiji, govori o običajima kod Hiperborejaca i kaže da su zavjetne darove umotavali u pšeničnu slamu, a da su to radile i tračke i peonske žene kada su prinobile žrtve Kraljici Artemidi² i još naglašava „nikad ne prinose žrtve bez pšenične slame“. Prema Hezihijevom tekstu „Δύαλος ὁ Διόνυσος παρὰ Παιόσιν“ može se zaključiti da se *Dyalos* kod Peonaca treba identificirati sa Dionisom kod Helena.³

Na teritoriju Peonije od V-II st. pr.n.e. koji se svodi uglavnom na dio sjeverne Makedonije (ili današnje Republike Makedonije) istočno i zapadno od gornjeg i srednjeg toka Vardara, skoro da nema podataka u epigrafskim spomenicima koji bi spominjali poštovanje bogova. Nasuprot tome, potvrde o kultovima susrećemo u likovnoj

* Rad je posvećen akademiku Borivoju Čoviću, povodom 65 godišnice života i rada, koji je trebao da bude obelodanjen u jubilarnom GODIŠNJAKU Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu za 1992 god., čiji je urednik bio akademik Alojz Benac. Završen 1 marta 1992 zbog rata nije ni poslat u Sarajevo.

¹ Max. Tyr. Philosophumena 2, 8, 6.

² Herod. 4, 33.

³ Hesych. prema W. Tomaschek, Die alten Thraker II, 1, Wien 1894, 41; W. Baege, De Macedonum sacris, Halle 1913, 105; G. Kacarov, Peonia, Sofia 1921, 62-63; R. Marić, Antički kultovi u našoj zemlji, Beograd 1933, 7.

umetnosti, ilustriranjem božanstava na novcu, na reljefima ili u keramo-plastici.

U ovom prilogu željela bih da podvučem neka svoja zapažanja koja se odnose na spomenuta vjerovanja i na ono što nam pružaju likovne predstave otkrivene na tlu Peonije, ponajprije one koje su nastale u vrijeme ekonomske moći i političke samostalnosti do vremena rimske dominacije.

Kada se govori o poštivanju Sunca kao o nedefiniranom božanstvu „bezimenom“ nije dovoljno jasno da li se radi o vjerovanju vezanom za nebesku svjetlost (Helios) ili za duhovnu (Apolon), ili se više odnosi na općeniti heliolatrijski kult sa širokim spektrom poimanja.⁴

Tražeci potvrde u materijalnoj kulturi rane antike na spomenutom prostoru nameće se pomisao da se trebaju uzeti u obzir najranije predstave na novcu koji je kovan na tlu Peonije. Još početkom ovog stoljeća Svoronos je pokušano da protumači znake, simbole na monetama Derona (sl.1), jednog od brojnih plemena Peonije, i njihovih vladara koji su kovali izvanredne primjerke srebrnih oktadrahmi i tetradrahmi krajem VI i tokom V stoljeća.⁵ Između predstava na tom novcu, *kolica-bik /tronog, bik/ rozeta*, nalaze se kružno-koncentrični znaci sa točkom, rozetom ili zvijezdicom u sredini, koje je Svoronos povezao isključivo sa poštivanjem Sunca. Takodjer, tzv. makedonski štiti koji asocira na ove znake a nalazi se kasnije i na novcu, naziva ga „peonskim“, dok njegov izgled i dekoracija postavlja ih u tijesnu vezu sa solarnim simbolima kod Peonaca.⁶

Ako prihvatimo ovu tezu, koja nije svakako bez argumenata, da su znaci simbol Sunca ili slika božanstva kojeg su Peonci poštovali, može se reći da od jedne totemske oznake ona se u likovnoj interpretaciji nije dalje razvila. Medjutim, tokom vremena, pod uticajem helenske kulture koja prodire, prihvaća se i odomaćuje u Peoniji, ovaj kult dobija *interpretatio graeca*, ali ne u liku Helija već u slici Apolona.

U vezi ovog mišljenja dakako, zanimljivo je i podvući kovanje novca kod peonskih vladara, gdje se najranije javlja lik božanstva, od vremena Nikarha.⁷ Glava Apolona u profilu, biće jedan od najčešće

⁴ W. Tomsachek, O.c., 56, Epitet *Κανδάων* povezuje sa peonskim Helijem i pored toga što se u izvorima jasno kaže „*Κανδάων θεός θρακικός ὁ Ἄρης* (Lycophr. 499, 937).

⁵ J. N. Svoronos, *L'hellénisme primitif de la Macédoine*, Paris 1919, 17, 18, Pl. I, II.

⁶ Id. 19, autor bogu sunca kao *Δίος ὀφθαλμός*, pripisuje vezu sa renomeom peonskih ateljea i sa čistoćom metala od kojeg su izvedene monete, pritom imajući u vidu bogate rudonosne oblasti u Peoniji koje spominju i antički izvori.

⁷ E. Muret, *Monnaies inédites, Nicarchos*, BCH VI (1882), 211; H. Gaebler, *Die antiken münzen Nord Griechenlands, Macedonia und Paionia*, Berlin 1935, 146-147.

zastupljenih simbola u daljem novčarstvu vladara Likkeja Patraja, Diplaja, Audoleona.⁸

Uvijek kada se na novcu izvodi lik Apolona, nameće se logična misao da se radi o čistoj helenizaciji susjednih perifernih naroda i očito prihvaćanje simbola dominantnih u antičkoj numizmatici. Upravo na nekim primjercima tetradrahmi koje su kovane u doba Likkeja sa predstavom božanstva na aversu, podržavan je identičan ikonografski tip Apolona koji je izradjem na novcu Halkidičke lige (361–358 god.)⁹.

Ne isključujući sve moguće prodore i uticaje koji su stizali sa juga, svakako nije slučajno preuzeta predstava Apolona na aversima više moneta peonskih kovnica. Heliolatriski kult brončanodobnih civilizacija u izvjesnom smislu fundira poštovanje Sunca i na balkanskim prostorima, dok se Apolon Hiperborejski uvijek ističe kao spona sa preistorijskim vjerovanjima, a i kao kontinuitet sa antičkim poštovanjem Apolona – Sunca.

Ako pak pogledamo izvore koji govore o kultu prema Apolonu, otvara se jedna cijela lepeza različitih varijanata tumačenja njegovog značenja široko na Balkanu i na maloazijskom prostoru okrenuti prema egejskom i jonskom bazenu. U velikoj mjeri dominira najranija zamisao Apolona Φοῖβος, ili se nameće kao bog svjetlosti. Prema Plutarhu, Heleni su mislili da su Apolon i Sunce jedan i isti bog, te im nije smetalo što ga nisu izdvajali „od prirodnog boga Helija“.¹⁰

Antički historiografi poštovanje Apolona kod Peonaca niti podvlače niti ga direktno spominju, izuzev podatak koji pruža Pazuhanije da je pajonski basileus Dropion poklonio Delfima, „bizona od pajonske bronzne“.¹¹ Medjutim, njegovo prisustvo u njihovoj religiji možemo pratiti preko likovnih potvrda i epigrafskih spomenika.

Najstarija predstava čini se da je ona na novcu vladara Nikarha iz vremena klasičnog razdoblja. Budući da je jedan primjerak nadjen skupa sa novcima Likkeja i Patraja, smatra se da se vjerojatno odnosi na vrijeme između 356–315 god.¹² S druge strane, stilska izrada lika je vrlo bliska se predstavom boga na monetama Damastiona; upravo oštrina poteza u izradi profila i detalja na licu upućuje na sličnosti i veze sa starijom fazom damastionskog novca koji je kovan do sredine IV stoljeća.¹³

⁸ H. Gaebler, o.c., T. XXVII, XXVIII, 6; J. N. Svoronos, o.c., T. XIX, 3, 4, 9, 11; I. Iurukova, *Monetite na nepoznat peonski vladetel*, IAI XXXII, Sofia 1970, 277–281.

⁹ Vidi primjerak Lykkeja kod Svoronosa, o.c., T. XIX, 3 i primjerak Halkidika kod M. Kraay, *Greek coins*, London 1966, n. 413.

¹⁰ Plut. *De orac. def.* 42, L. de Ronchaud, *Appolo. Daremberg-Saglio I*, 312.

¹¹ Paus. X, 13, 1.

¹² H. Gaebler, o.c., 147, 148; E. Muret, o.c., 217.

¹³ J. M. F. May, *The coinage of Damastion and the lesser coinages of the illyro-paeonian region*, London 1939, 120; B. Horvat, *Tetradrahme „grada“ Damastiona iz nalaza u Risnu*, *Numizmatika II-IV*. Zagreb 1936, T.I, 1.

Apolon se susreće i na moneti dinasta Adaja (*Adaios*), gdje je lik mekanije tretiran kao i kod nekih primjeraka Likkeja i Patraja (sl. 2,3). Ovaj novi duh u spomenutim primjercima vjerujem da je odraz stremljenja plastike kasnoklasične umjetnosti.¹⁴

U helenističkoj epohi, od vremena očite peonske samostalnosti, poštivanje božanstva potvrđuje natpis iz Delfa, gdje se kaže da je Audoleonu podigao statuu njegov unuk Dropion kao zavjetni dar Apolonu Pitijskom.¹⁵

Pojava Apolona na peonskom novcu koja kontinuirano traje, očito je da nije samo jednostavno preuizimanje helenskih simbola, već i njegovo duboko poštovanje izraženo i prisustvom darova peonskih vladara u Delfima.

Postojanje epihorskog kulta prema Apolonu zasigurno nalazimo već u poznatim natpisima iz Treskavca kod Prilepa, u oblasti Zapadne Peonije. Na natpisi spominju se uz Apolona epiteti: Ὀτευδανός, Ὀτευδανικός, Ἐτευδανικός, čitano i kao Ἐτευδανισκος ili Ετευδαιτικός, koji su nastali u I stoljeću ili početkom II stoljeća. Zasada identično imenovanje boga nije poznato u helenskom svijetu, što navodi na pomisao da se upravo radi o jednoj peonskoj varijanti božanstva, koju je podvukao još L. Heuzey.¹⁶ I pored toga što je otkriveno nekoliko primjeraka sličnog imena (Tadenus)¹⁷ na širem prostoru Balkana iz rimskog razdoblja, brojnost nalaza iz Treskavca, kao i prostor koji se nalazi van svih komunikacija, govore o jednom lokalnom vjerovanju kojeg je tradicija sačuvala u ovom dijelu brdovite Peonije.

Prateći pojave likovnih ilustracija božanstava u helenističkom razdoblju na tlu Peonije primjećuje se odsustvo Apolona u skulpturi, izuzev jedne glave iz Stobija, čija identifikacija je između Apolona i Menade.¹⁸ Nema nalaza i u domenu kerampolastike. Takodjer nije otkrivena ni jedna predstava helenskog Helija.

Ako je jasno u kojoj mjeri su Pajoni poštovali boga Sunca nameće se misao da se kult nikad nije poistovjetio sa Helije, nego je ostao,

¹⁴ H. Gaebler, o.c., Lik Apolona kod Adaja, T. XXXVI, 22;

¹⁴ Na novcu Lykkeja na nekim primjercima na aversu uz lik Apolona susreće se i natpis Δεργονιος, što je neke autore navelo na pomisao da se radi o epitetu boga A., dok drugi smatraju da se odnosi na nominalu „deronajski stater“, vidi V. Bitrakova – Grozdanova, Spomenici od helenističkog perioda u SRM, Skopje 1987, 82; I. Iurukova, 24 moneti i pečati od Bugarske, Sofia 1978, 7.

¹⁵ J. Pouilloux, Dropion roi des Péones, BCH LXXIV (1950), 23, 32; J. Bousquet, Dropion roi des Péones, BCH LXXVI (1952), 136–140.

¹⁶ L. Heuzey, La mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, 319; N. Vulić, Spomenik LXXI (1931), br. 489, 490, 491; Z. Dül, Die Götterkulte Nord Makedoniens, Berlin 1977, 55, 282, n. 22–24.

¹⁷ Povezivanje Apolona Eteudana-Oteudanika sa A. Tadenom (Apolloni Tadenom, CIL 3, 13868, iz Ilidže kod Sarajeva nije najprihvatljivije, jer i na natpisu iz Bugarske (A. Tadenus) nije sigurno čitanje, vidi Z. Gočeva, Epitheta des Apollon in Thracien, Thracia IV, Serdicae 1977, 216, 217, dok je ime vrlo različito etnički definirano, R. Marić, o.c., 21, 22.

¹⁸ M. Grbić, Odbrana grčka i rimska plastika u Narodnom muzeju u Beogradu, Beograd 1958, 37; Veles 1981, 116.

čini se, u okviru poštivanja Apolona i prihvaćanja njegove varijante helenskog poimanja koji je kao kult prisutan i u rimskom razdoblju.¹⁹

Materijalni dokazi o poštovanju peonskog *Dyalos-a* iz vremena peonske državne moći kako bi se očekivalo da se susreću ako ne u epigrafskim spomenicima, bar u likovni predstavama vrlo su retke. Na peonskom novcu najprije Audoleon, a kasnije i Leon²⁰ uzeli su kao simbol na aversu glavu Dionisa. (sl. 6). Zanimljivo je primjetiti da je mladi lik boga apsolutno helenske ikonografije, sa dugom kosom i bršljanovim vijencem, prisutan samo na novcu ovih dvaju peonskih vladara. Susjedno područje odnosno gradovi na Helkidiku (Mende), na tračkoj obali (Tasos, Maroneja),²¹ bili su dugo vjerni slici Dionisa, a od IV stoljeća nadalje definirali su ikonografiju mladog boga i na novcu kojeg će kasnije preuzeti i gradovi Amfipolis, Tesalonika.²² Svakako, da je ta ikonografska škola djelovala u izradi slike boga i na peonskom novcu.

Postavlja se pitanje kakvo je značenje imao *Dyalos* u peonskoj religiji, kada nam o tome izvori izričito ne govore, a činjenica je da se ovdje radi o jedom epihorskom božanstvu koje je moralo imati sličnosti i veze sa helenskim Dionisom.

Često helenski izvori traže radnjanje i definiranje Dionisa u prastarim bezimenim božanstvima kod Pelazga, kao kod najstarijih poznatih etničkih supstrata na Balkanu.²³ Uvijek se ističe da je htosko božanstvo medjutim i simbol sveukupne vegetacije te u sebi spaja temeljnu suprotnost.²⁴ Na mnogim poznatim antičkim ilustracijama uz boga prisutni su različiti atributi koji objašnjavaju ili dopunjuju njegovo značenje. Što je *Dyalos* značio za Peonce sigurno je teško zaključiti. Čini se da je moguće doći do djelimičnog odgovara ako se uzmu u razmatranje neki neobični kulturni reljefi otkriveni na peonskom prostoru, koji predstavljaju jednu zaista lokalnu pojavu. Radi se o tri reljefa gdje su izvedene afrontrane zmijske koje se dižu iznad jednog suda postavljenog na žrtveniku; na sudu je postavljena šiškarka (?). Reljefi su plitki površno i naivno radjeni (sl. 4,5). Potiču iz okoline Prilepa (Čaška,²⁵ Oreovec,²⁶ Varoš²⁷).

Zmija kao Dionisov atribut simbolizira njegovu mističnu stranu i igra značajnu ulogu u formiranju kulta u barbarskom svijetu (Traki-

¹⁹ Natpisi iz Stobjija, Treskavca, Kavadaraca, Z. Düll, o.c., br. 17, 20, 21, 32, koji su odraz različitih uticaja, stigli sa Istoka.

²⁰ H. Gaebler, o.c., T. XXXVIII, 13, T. II, 8, T. XXXVIII, 13.

²¹ M. Kraay, Greek coins, Pl. 131, 141, 139, br. 431, 439.

²² H. Gaebler, o.c., T. IX, 25, T. XXII? 21-23.

²³ Herod. II, 52; Pored *Dyalosa* kao Dionisa susreće se i *Asdoules* na steli iz Melnika (dolina Strume, također oblast Peonaca) vidi Z. Düll, o.c., 322, n. 98 i literatura, predstava u helensko-epihorskoj ikonografiji iz rimskog razdoblja.

²⁴ Paus. I, 38; Bacchus, Daremberg-Saglio I, 1, 611.

²⁵ Z. Düll, o.c., br. 257, sada u Muzeju u Prilepu.

²⁶ Id., br. 260, isto u Muzeju u Prilepu.

²⁷ N. Vulić, Spomenik LXXI, br. 417.

ja, Makedonija i Frigija)²⁸ Kako nas obaviještava Diodor, zmijsu kao simboli pozajmica iz trako-frigijskog kruga. I sam Dionis smatran je za najmladjeg grčkog boga koji je preuzet od barbara i kvalificiran kao demon i heroj,²⁹ pa čak i kao prorok, liječnik i spacilac.³⁰

Da bi se uspostavila jasnija relacija izmedju spomenuta tri reljefa i njihove identifikacije sa slikom koja ima kulturni karakter treba uzeti u obzir i sličnu predstavu iz Trojaca kod Pletvara (prilepski regij),³¹ zmijsa koja se diže iznad patere na kojoj stoji sličan jajoliki predmet (šišarka (?)) izvedena u reljefu u stijeni, praćena je natpisom: Δράκοντι τῷ ὄδε τιμωμένῳ δῶρον Tekst jasno kaže da se radi o Drakonu koji je tu poštivan, što navodi na identifikaciju jednog epihorskog božanstva koje je saćuvano dugo u planinskim prostorima stare Peonije, a čini se da je najbliže poštovanju šuma, vegetacije, divlje prirode, kao i regeneracije, što najviše upućuje na smisao Dionisa.³² Ako i dalje proširimo analogije naćićemo potvrde za našu tezu u jednom fragmentu stele iz Prilepa (Prlepec).³³ Na timpanonu sa jedne strane saćuvana je zmijsa, a ispod, u pravokutnom polju, vidi se samo dio vinove loze uz koju je bila vjerojatno figura Dionisa. Kompletna slika analogna ovoj iz Prilepa, otkrivena je u Herakleji (sl. 7) (Dvije zmijsu podižu se iznad suda urne u timpanonu, dok u pravokutnom polju stoji Dionis izmedju dva drveta od vinove loze),³⁴ Ona predstavlja još jedan dokaz da se reljefi iz okoline Prilepa tijesno vežu za kult prema Dionisu – *Dyalos-u*.

I pored toga što su svi reljefi izvedeni vjerojatno u rimskom razdoblju, rustikalna forma primjeraka iz okoline Prilepa govori o dugoj tradiciji vjerovanja zadržanog na tom prostoru koji s jedne strane potvrđuje da su Peonci preko Drakona poštivali upravo prirodu, vegetaciju, život u njoj, njeno umiranje i radjanje.

S druge strane domaća ikonografija, mnogo ranije zamišljena dugo je saćuvana u tradiciji u već davno helenizirane i romanizirane Peonije.

Da se na peonskom prostoru Dionis poštivao i kao demon moguće sa htonskim predznakom govori stela iz Stobija sa natpisom: Δέμονες ἀντροφ[ι]. Medjutim, tu je Dionis izveden u pratnji svog tijasa. Ikonografski radjen po uzoru na helensku likovnu misao, reljef je nastao u II stoljeću.³⁵

Boginja „Artemida Basileja“, kojoj su peonske žene prinobile darove u pšenićnoj slami, kako se izrićito kaže u Herodotovom tek-

²⁸ Diod. IV, 4.

²⁹ Herod. II, 52, IV, 79.

³⁰ Herod. VII, 111.

³¹ R. Marić, o.c., 31, podvukao je htonski karakter ovog kulta; Z. Düll, 406, br. 263.

³² R. Marić, o.c., 31.

³³ N. Vulić, Spomenik XCVIII, br. 376.

³⁴ N. Vulić, Spomenik LXXI, br. 32; B. Josifovska, Vodić niz lapidariumot, Skopje 1961, 104, br. 31.

³⁵ N. Vulić, Spomenik LXXI, br. 79; Z. Düll, o.c. 323, 324, br. 107.

stu, je redak dokaz o poštovanju ženskog božanstva na tlu Peonije. Žito predstavlja očiti paralelizam sa njenom identifikacijom, sa vegetacijom, plodnošću, izobiljem. U istom duhu poštivali su je i susjedni Tračani.³⁶

Od materijalnih dokaza u ovom slučaju novac ne pruža podatke. Tek od kraja III stoljeća pr.n.e. susreće se Artemidina predstava u reljefu, u domenu primjenjene umjetnosti. Kao primjer treba navesti poznatu srebrnu aplikaciju iz Bučina (sl. 8) (Alcomenai),³⁷ terakotne pikside sa amblemom na poklopcu iz Marvinaca,³⁸ te slične terakotne fragmente otkrivene na lokalitetima iz doline Vardara. Tu je boginja ikonografski jasno definirana prema helenskoj tradiciji, sa strelama i tobolem na leđima i mladalačkom frizurom. Nalazi iz Deuriopa i doline Vardara više su odraz prodora zanatskih proizvoda upotrebne vrijednosti, iz Makedonije u Peoniju u helenističkom razdoblju, nego što bi predstavljali religiozno kulturnu potrebnu.

Druga jedna pojava koja se čini da je u tijesnoj vezi sa religijom su terakote, otkrivene u Debreštu (kod Prilepa)³⁹ i par nalaza iz šire regije Pelagonije. (sl. 9) Ove sjajne lokalne izrade Artemide, iz čijih poprsja izbijaju protome konja i pasa su vrlo jasno definirane. Ovim dvema figurama treba priključiti jedan nalaz iz Stubere⁴⁰ kao i najnoviji nalaz iz grobnice kod Suvodola (sl.10).⁴¹ I pored toga što konj kao atribut nedostaje kod zadnje terakote, čini nam se da potpuno ista koncepcija kose, polukružne pločaste dijademe sa isto definiranim cvijetovima, predstavlja takodjer istu kulturnu sliku. Plastična izrada lica, neobičan profil sa oštro naglašenim nosom govori još i o sličnom kalupu jedne iste radionice.

Koji je tip Artemide poštivan na tlu Peonije možemo samo pretpostavljati. Moguće onaj koji je najbliži njenom izvornom značenju. Medjutim, atribut konja koji se susreće na našim primjercima naveo nas je na identifikaciju sa Artemidom Enodijom, o čemu je dosta pisano.⁴² Kult Enodije poštovan na tesalskom tlu, u helenističkom razdoblju i kasnije, susreće se u Makedoniji poput boginje Artemide (Enodije) potvrđeno u likovnim predstavama i na epigrafskim spomenicima.⁴³ Ikonografski, Enodija je u tesalskom prostoru izvedena

³⁶ D. Popov, *Trakiskata boginja Bendida*, Sofia 1981, 22-25, zanimljiva identifikacija i sa Kibelom.

³⁷ I. Mikulčić, *Pelagonija*, Skopje 1966, 59; V. Bitrakova-Grozdanova, o.c., 143, 144.

³⁸ V. Sokolovska, „Marvinci, Skopje 1986, 83, T. 28, 15.

³⁹ V. Bitrakova-Grozdanova, o.c. 137-138.

⁴⁰ Z. Düll, o.c., 62, 63. n. 69, abb. 22.

⁴¹ T. Janakievski, *Katalog, Bitolski muzej, Bitola 1992.*

⁴² L. Robert, *Une déesse à cheval en Macédoine*, *Hellenica XI-XII*, 588-595, na natpisu iz Demetrijsa stoji posveta ARTEMIDI ENODIAI; G. Daux, *Chronique des fouilles*, BCH LXXXIII, (1959), 692-700; A. Moustaka, *Kulte und Mythen aus thessalischen Münzen*, Würzburg 1983, 30-36, T 10, n. 67-68.

⁴³ TH. RIZAKIS, G. TOURATSOGLU, *EPIGRAFES ANO MAKEDONIAS, ATHINA 1985*, n. 94, 98, 99.

kako sjedi na konju, dok na reljefu iz Ekzohija (Eordaja – Gornja Makedonija) ona stoji uz konja, što je vrlo slično sa terakotama iz Debrešta. Prodori kulta Enodije i odomaćenje u Makedoniji i Peoniji treba sagledati u njenoj velikoj sličnosti sa Artemidom i njenim poštovanjem na tom tlu.

Formiranje sinkretizma u Makedoniji između Enodije, Artemide, Agrotere, majke bogova, Mā, podvučeno je postojanjem pojedinačnih epigrafskih nalaza i likovnih predstava.⁴⁴ Na nekim reljefima sa jasno izdvojenim epigrafskim oznakama boginje, stoji u natpisu i njeno ime.

Na steli iz Egzohija ona je obučena u dugi hiton sa naglašenim rukavima do lakata, drži dvije baklje, kako je nazivaju Dilongos (dvo-kopljasta), naslanja se na konja u galopu a dolje je također pas.⁴⁵ Enodija i u tesalskim predstavama na novcu (E. Pheraia) poštivana u gradu *Pherai*, nosi dugi hiton, baklju, ali jaše na konju „na amazonski način“. Naše terakote su očiti primjer imitiranja makedonskih uzora samo u drugoj tehnici izrade dopunjene bujnom kosom, dijademom i cvijetnim vijencem. Protome konja i pasa naslanjaju se na telo terakote, kratki rukavi su jasno navučeni do lakata, dok baklje nedostaju; čini se iz tehničkih razloga; nije bilo moguće da budu plastično izvedeni. Na jednom primjerku iz Debrešta, na poprsju boginje, plastično su izvedena dva prstenasta udubljenja. Kao da su tu bila navučena od drugog materijala, moguće od drveta, dvije baklje ili koplja. Smatram da je prihvaćanje Enodije u Peoniji posredstvom Makedonije, prostora u helenističkom razdoblju vrlo otvorenim međusobnim komunikacijama, bilo moguće i zbog jake domaće tradicije kulta prema Artemidi.

RÉSUMÉ

Vera Bitrakova Grozdanova: CONTRIBUTION A L'ETUDE DE LA RELIGION ET DE L'ART EN PEONIE

L'auteur examine la vénération de trois divinités chez les Péoniens (Soleil, Dya-los et Artémis) qui sont mentionnées dans les sources antiques (Hérod., Hésych., Max. Tyr.) et que l'on voit confirmées dans l'art plastique, illustrées sur les monnaies, sur les reliefs et dans la céramoplastique.

En mettant en relief les symboles solaires sur les monnaies péoniennes de la fin du VIe du Ve siècle, elle considère que les signes totémiques de la divinité Soleil ont été remplacés, sous l'influence de la culture hellénique, par la figure d'Apollon, de sorte que ce culte prend une *interprétation graeca*. Quant à l'identification de la divinité Soleil avec Apollon et à sa vénération, elle trouve des preuves dans les représentations

⁴⁴ M. B. Hatzopoulos, ARTEMIS, Digaia Bleganitis en Macédoine, BCH CXI (1987), 405.

⁴⁵ Id., 402–403, podatak iz Hésych. da Artemida nosi i dva koplja ili dvije baklje.

de sa tête sur les monnaies de Nikarchos, Lykkeios, Patraos, Diplaios, Audioion (ph. 1 à 3), ensuite, dans la présence des cadeaux péoniens dans le sanctuaire de Delphes et enfin, dans les monuments épigraphiques où Apollon est mentionné avec les épithètes Ὀτευθανός, Ὀτευθανικός, Ἐτευθανικός, Ἐτευθαιικός de la fin du Ier siècle comme phénomène indigène, trouvés à Treskavec (région de Prilep, Péonie occidentale).

Le texte de Hesychios, qui dit que „Dyalos est Dionysos chez les Péoniens“, est confirmé par les représentations sur les monnaies des souverains péoniens Audoleon et Léon où la figure est travaillée dans le style de la représentation hellénistique de la divinité (ph.6). En soulignant l'apparition de cette divinité chez les plus anciennes ethnies des Balkans qui nous soient connues, l'auteur souligne d'une part sa signification chthonienne et de l'autre, elle voit en elle le symbole de toute la végétation qui réunit une contradiction générale. Elle en trouve des preuves dans sa vénération chez les Péoniens que l'on voit exprimée dans plusieurs représentations en relief. Celles-ci ont été découvertes dans la région au nord-est de Prilep (Péonie occidentale), qui est un espace éloigné des voies de communication. L'auteur voit le côté indigène de Dyalos-Dionysos dans les trois reliefs de Čaška, d'Oreovec et de Varoš où sont représentés des serpents affrontés qui s'élèvent au-dessus d'un récipient posé sur un autel et au-dessus duquel se trouve une pomme de pin (ph. 4,5); on peut joindre aux reliefs mentionnés un relief de Pletvar sur un rocher in situ portant l'inscription Δράκοντι τῷ ὄδε τιμωμένῳ δῶρον. En tant que preuve, elle cite aussi le relief de Heracleia où l'on voit des symboles exécutés d'une manière semblable et une représentation de Dionysos (ph.7). L'auteur estime que les Péoniens estimaient, au moyen de Dracon, la végétation et la vie en elle, sa mort et sa naissance, ce qui est également en liaison étroite avec la signification de Dionysos. Quant au mélange de la signification indigène et des symboles avec l'iconographie déjà hellénisée, l'auteur cite comme exemple le relief de Stobi avec la représentation de Dionysos et l'inscription qui a une signification chthonienne évidente Δέμνεο ἀντανο[ι].

Le respect que les Péoniens avaient pour Artémis est confirmé par sa représentation du IIe siècle avant notre ère, en buste et dans une iconographie hellénique (médallion de Bučin (ph.8), représentations plastiques sur les couvercles des pyxides de Marvinci et d'autres localités de la vallée du Vardar). Un autre phénomène, qui est présent dans l'art pictural et qui est un reflet du culte, se lie à plusieurs terres cuites de la région de Pélagonie en forme d'Artémis Ennodia (ph.9,10). Il est évident que l'Ennodia thessalienne avait été acceptée en Péonie par l'intermédiaire de la Macédoine, étant donné, qu'à l'époque hellénistique ces régions communiquaient; d'autre part, cette acceptation était possible aussi à cause de la tradition locale, présente dans le culte de la déesse qui rappelle Artémis.

ILUSTRACIJE

1. Tetrastarer Derona, 2. tetradrahma Likkeja, 3. tetradrahma Patraja, 4. relief iz Oreovca, 5. relief iz Čaške, 6. moneta Leona, 7. relief iz Herakleje, 8. Bučin, 9. Debrešte, 10. Suvodol, Pelagonija.

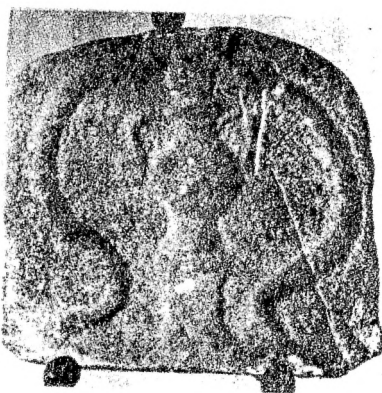
1

2

3

4

6

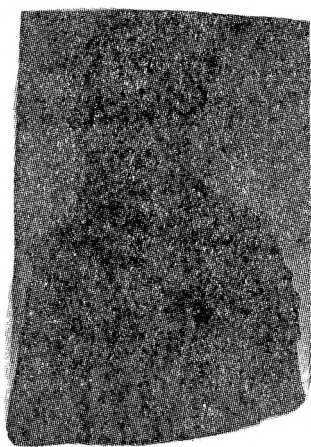
5

7

8

10

9